

محتوای برنامه‌وسازمان دهی آن

حسین الوندی

اشاره

محتوای برنامه، شامل دانش سازمان یافته، اصطلاحات، قوانین و اصول، روش‌ها، مفاهیم و مسائل مربوط به یک موضوع درسی است. در تعریفی دیگر، محتوا شامل تمامی مطالب، مفاهیم و اطلاعات مربوط به هر درس مورد نظر است؛ حتی اگر به عنوان بخشی از متن یک کتاب، توضیحات، حواشی و یا سایر اجزای جانبی آن باشد. با توجه به دو تعریف فوق، محتوا را می‌توان به صورت خلاصه به این صورت تعریف کرد: «محتوای برنامه شامل آن چیزی است که باید آموزش داده شود.» بدیهی است که محتوا باید براساس آنچه تاکنون به عنوان مبانی و مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی (در پنج شماره‌ی قبل) توضیح داده شده است، تهیه شود. بخش اصلی محتوای برنامه، کتاب درسی است. اگرچه امروزه منابع متعدد آموزشی دیگری نیز مثل فیلم‌ها، سی‌دی‌های آموزشی، کتاب‌های کمک‌درسی و سایر مواد آموزشی نیز به عنوان بخشی از محتوا تهیه و تولید می‌شود، اما در همه‌ی نظام‌های آموزشی، کتاب درسی بخش عمده و اصلی محتوا را شامل می‌شود. از سوی دیگر، با بررسی سایر اجزای محتوای برنامه‌ی درسی به نظر می‌رسد، همه‌ی آن‌ها به نوعی سعی دارند، انتقال و آموزش محتوا و پایداری یادگیری مطالب کتاب درسی را آسان سازند.

چگونگی انتخاب محتوا

با توجه به آن‌چه توضیح داده شد، محتوا باید براساس اصول حاکم بر برنامه‌ی درسی، رویکرد و هدف‌های برنامه انتخاب شود. بدون توجه به این موارد و آگاهی از آن‌ها، انتخاب محتوا و به عبارت دیگر، نوشتن متن کتاب درسی منطقی نخواهد بود. علاوه بر این، در انتخاب محتوا توجه به اصول اساسی زیر نیز بسیار ضروری است:

- در نظر گرفتن نیازها، علاقه‌ها و توانایی‌های فراگیران؛
- رعایت نیازها و الزامات اجتماعی؛
- ارائه‌ی دانش روز و استفاده از فناوری‌های جدید؛
- صحت و اعتبار علمی؛
- هماهنگی با پیش‌دانشته‌های فراگیران؛
- هماهنگی با رشد سنی و ذهنی فراگیران؛
- برقراری ارتباط عمومی و افقی؛
- در نظر داشتن شرایط یادگیری (توانایی‌های معلم، زمان، امکانات و تجهیزات و...)
- اطمینان از سودمندی محتوا.
- و ...

آن‌چه در ادامه می‌آید، توضیح بیش‌تر برخی از اصول اساسی انتخاب محتوا است.

۱. محتوا و رویکرد

محتوا باید جلوه‌ای از رویکرد برنامه‌ی درسی باشد. مثلاً هرگاه رویکرد برنامه‌ی درسی، فعال باشد، محتوا باید به گونه‌ای انتخاب شود که امکانات و زمینه‌های مناسب برای انجام فعالیت دانش‌آموزان را فراهم آورد. در چنین صورتی، محتوایی که مجموعه‌ای از مفاهیم و موضوعات متعدد باشد و معلم فقط زمان آن را داشته باشد که آن‌ها را منتقل کند، قطعاً نمی‌تواند در راستای رویکردی فعال قرار گیرد.

۲. محتوا و هدف

محتوا باید با هدف‌های آرمانی، کلی و جزئی برنامه‌ی درسی هماهنگ باشد و براساس آن‌ها انتخاب و طراحی شده باشد. برای دستیابی به هر هدف، لازم است در محتوا فعالیت‌های یادگیری مناسب در نظر گرفته شوند، به گونه‌ای که فرصت‌های لازم را برای رسیدن دانش‌آموزان به هدف‌های مورد نظر فراهم آورند. مثلاً برای تحقق هدف نگرشی ایجاد علاقه در دانش‌آموزان به انجام کارهای گروهی و مشارکتی، محتوا باید حاوی این گونه فعالیت‌ها باشد و فرصت‌هایی را برای انجام آن‌ها فراهم آورد.

۳. محتوا و نیازها و علاقه‌های دانش‌آموزان

محتوا باید متناسب و هماهنگ با نیازها و علاقه‌های دانش‌آموزان انتخاب و طراحی شود. هم‌چنین باید مشخص کند که قصد پاسخ‌گویی به کدام بخش از نیازهای دانش‌آموزان را دارد. فعالیت‌های یادگیری، تصویرها، نقشه‌ها، جدول‌ها و نمودارها، همگی باید برانگیزاننده و در جهت جلب توجه و علاقه‌ی دانش‌آموزان طراحی شوند. توجه به نیازهای دانش‌آموزان، میزان سودمندی محتوا را نیز شامل می‌شود.

۴. محتوا و رشد سنی و ذهنی دانش‌آموزان (توان یادگیرنده)

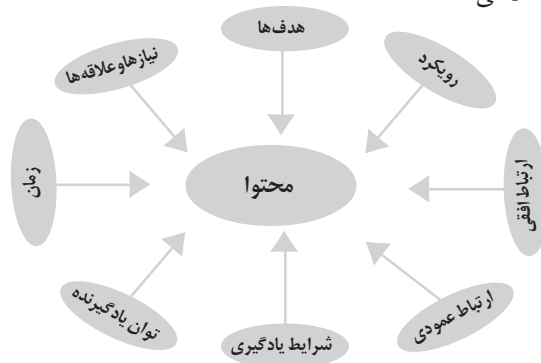
لازم است محتوا با سطح رشد یادگیرنده، از بعد روان‌شناسی رشد و میزان پیش‌دانشته‌های او هماهنگ باشد. توجه به این دو موضوع سبب می‌شود، محتوای تهیه شده متناسب با سطح فهم و درک دانش‌آموزان تهیه گردد و معلمان در جریان فعالیت‌های یاددهی - یادگیری کم‌تر دچار مشکل شوند.

۵. محتوا و زمان

حجم محتوا باید با زمان اختصاص یافته به آن در کل

سازمان دهی محتوا
بیش تر ناظر بر چگونگی
نوشتن کتاب درسی
است و ملاک‌هایی دارد
که طراح و مؤلف محتوا
باید از آن‌ها تبعیت کنند

هم پایه، هماهنگ باشد، به گونه‌ای که محتوای هر درس سبب تکمیل و پشتیبانی درس دیگر شود. در چنین حالتی ممکن است برخی از مفاهیم، مهارت‌ها و ارزش‌ها در کتاب‌های درسی یک پایه‌ی تحصیلی از ابعاد و جنبه‌های گوناگون مورد بررسی قرار گیرند. از آن‌جا که همه‌ی درس‌ها به‌طور هم‌زمان به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شوند، ارتباط و هماهنگی لازم بین آن‌ها موجب تقویت جنبه‌های گوناگون یادگیری می‌شوند. طرح زیر ارتباط محتوا را با اصول اساسی انتخاب آن نشان می‌دهد.

با توجه به آنچه گفته شد، هر ماده‌ی درسی نیز بنا به ماهیت خود، ملاک‌های ویژه‌ای را برای انتخاب محتوا در نظر می‌گیرد. ملاک‌های زیر، برای انتخاب محتوای علوم تجربی در دوره‌ی سه‌ساله‌ی راهنمایی در نظر گرفته شده‌اند.^۱

۱. با زندگی روزمره‌ی دانش‌آموزان مرتبط باشد.
۲. در جهت برآوردن نیازهای فردی و اجتماعی دانش‌آموزان باشد.
۳. در راستای ارتقای سطح سواد دانش‌آموزان در زمینه‌ی علم و فناوری مؤثر باشد.
۴. حاوی دانش پایه‌ی لازم برای دانش‌آموزان باشد.
۵. با سیاست‌ها و نیازهای کلی کشور مطابقت داشته باشد.

۶. پیش‌نیاز لازم را برای ادامه‌ی تحصیل و آشنایی دانش‌آموزان با فناوری فراهم کند.
۷. در مقایسه با موضوع‌های درسی پایه‌های مشابه سایر کشورها، قابل دفاع باشد.

سازمان دهی محتوا

بعد از انتخاب محتوا، اقدام به سازمان‌دهی آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. گاهی این عامل مورد توجه قرار نمی‌گیرد و محتوا بدون توجه به نظم و ترتیب و سازمان‌دهی، به صورت کتاب ارائه می‌شود. ضرورت توجه به انتخاب

برنامه‌ی درسی هماهنگ باشد. گاهی اوقات با وجود همه‌ی جذابیت‌های لازم در محتوا، امکان تدریس مطالب در زمان اختصاص یافته به آن میسر نیست. این مسئله باعث می‌شود، اعتبار محتوا از دست برود و اهداف برنامه‌ی درسی محقق نشود. به عبارت روشن‌تر، تعداد مفاهیم، اصول، تعمیم‌ها و نظریه‌های موجود در هر واحد یادگیری یا در کتاب درسی، باید متناسب با زمانی باشد که صرف خواندن و فهمیدن آن می‌شود. باید توجه داشت، زمان مورد نیاز برای خواندن و فهمیدن یک متن، به تعداد مفاهیم آن بستگی دارد و نه به تعداد عبارات و کلمات آن.

۶. محتوا و شرایط یادگیری

توجه به شرایط یادگیری در هنگام تهیه‌ی محتوا، اهمیت بسیار دارد. طراحان و مؤلفان محتوای درسی، باید به شرایط اجرایی آن توجه داشته باشند و قبل از طراحی و ارائه‌ی محتوا، به دو پرسش اساسی زیر پاسخ دهند:

- آیا معلمان دانش و مهارت لازم برای آموزش را دارند؟
- آیا تجهیزات و امکانات لازم برای ارائه‌ی محتوا در مدرسه فراهم است؟

۷. محتوا و ارتباط عمودی

دست‌یابی به هدف‌ها معمولاً زمان زیادی را می‌طلبد. بنابراین فرصت‌های یادگیری باید به‌طور متوالی و به گونه‌ای تهیه شوند که مطالب یاد گرفته شده، در طول یک سال تحصیلی و طی سال‌های گوناگون، یکدیگر را پشتیبانی و تقویت کنند. توجه به این امر سبب می‌شود، توزیع و تقسیم‌بندی فعالیت‌های یادگیری در پایه‌های متفاوت، متعادل باشد و موجب سنگینی مطالب در یک پایه نشود.

۸. محتوا و ارتباط افقی

ماهیت برخی از موضوعات درسی مثل «آموزش محیط زیست و بهداشت» به گونه‌ای است که در درس‌های گوناگون قابل طرح‌اند. مثلاً در دوره‌ی راهنمایی، به آموزش محیط زیست به‌طور مشخص در درس‌های علوم و جغرافیا، و به آموزش بهداشت در درس‌های حرفه و فن و علوم پرداخته شده است (صرف نظر از این که در سایر درس‌ها نیز ممکن است به‌طور غیرمستقیم به آن‌ها توجه شده باشد).

بدیهی است در چنین شرایطی، محتوای موجود در یک کتاب درسی باید با محتوای سایر کتاب‌های درسی

محتوای آن جاست که یک محتوای خوب، بدون سازمان‌دهی مناسب، ممکن است در یادگیری مؤثر نباشد.

سازمان‌دهی محتوا بیش‌تر ناظر بر چگونگی نوشتن کتاب درسی است و ملاک‌هایی دارد که طراح و مؤلف محتوا باید از آن‌ها تبعیت کنند. به این ترتیب، سازمان‌دهی محتوا یعنی ترتیب‌ارائه‌ی محتوای آموزشی، براساس معیارهای مشخص.

معیارهای سازمان‌دهی محتوا

سازمان‌دهی محتوا دارای سه معیار اصلی است که عبارت‌اند از:

۱. توالی: به ترتیب قرار گرفتن محتوا توالی می‌گویند؛ این‌که کدام بخش از محتوا باید در ابتدا و کدام بخش در پی آن قرار گیرد. توالی انواع متفاوتی دارد:

(الف) از ساده به مشکل

(ب) از کل به جزء

(ج) ترتیب زمانی

(د) از معلوم به مجهول

هنگام سازمان‌دهی محتوا و طراحی آن، طراحان و مؤلفان کتاب درسی، برحسب ماهیت موضوع، یکی از انواع آن‌را برمی‌گزینند. هنگام طراحی محتوا، انتخاب فقط یک نوع از انواع توالی الزام‌آور نیست، بلکه مؤلف می‌تواند، برحسب موضوعات گوناگون یک درس، در طراحی هر یک از موضوعات درسی، از یکی از انواع توالی استفاده کند.

۲. تداوم: تداوم یعنی انتقال یک نوع از تجربه‌های آموزشی طی یک دوره‌ی زمانی معین. گاهی ماهیت محتوا یا متن درسی به گونه‌ای است که تمام آن را نمی‌توان در یک بخش از کتاب درسی و یا یک پایه‌ی تحصیلی آورد. گاهی نیز سنگینی مطلب چنان است که ضرورت دارد، بخش‌هایی از آن را در پایه‌های بالاتر که دانش‌آموزان از رشد سنی و ذهنی بیشتری برخوردارند، بیان کرد. مهم‌تر از این دو، رعایت تداوم به عنوان اصلی مهم در یادگیری، در سازمان‌دهی محتوا ضرورت دارد.

۳. وسعت: میزان گستردگی لازم محتوا در پایه‌ها و دوره‌های گوناگون تحصیلی را، عواملی مثل توان یادگیرنده، شرایط یادگیری و... مشخص می‌سازد. براساس این عوامل می‌توان تصمیم گرفت که در هر پایه‌ی تحصیلی، چه حجمی از محتوا، به چه شکلی طرح شود.

شیوه‌های سازمان‌دهی

سازمان‌دهی محتوا به صورت‌های متفاوت انجام

می‌گیرد. براساس ماهیت درس‌ها و سایر ویژگی‌های برنامه‌ی درسی، شیوه‌ی مناسب برای سازمان‌دهی محتوا انتخاب می‌شود. شیوه‌های گوناگون سازمان‌دهی محتوا عبارت‌اند از:

۱. سازمان‌دهی براساس رشته‌های علمی: متداول‌ترین شیوه‌های سازمان‌دهی، شیوه‌ی مبتنی بر رشته‌های علمی است. در این نوع از سازمان‌دهی، مفاهیم براساس آن‌چه دانشمندان رشته‌های گوناگون با تخصص‌های متفاوت به دست آورده‌اند، تنظیم می‌شود. بیشتر کتاب‌های درسی، مطالب همین شیوه و براساس عنوان‌های هر یک از رشته‌های تحصیلی، یعنی عنوان مواد درسی موجود در جدول درس‌ها طراحی شده‌اند.

۲. شیوه‌ی موازی سازی رشته‌ها: در این شیوه، چند رشته با هم هماهنگ و مرتبط می‌شوند و آن‌چه در یک رشته طراحی می‌شود، با محتوای برنامه‌های درسی دیگر تقویت می‌گردد. مثلاً دانش‌آموزان راه‌حل مسائلی را که ممکن است در درس‌هایی مثل علوم تجربی برای آن‌ها پیش بیاید، در درس ریاضی فرامی‌گیرند و یا امکان دارد، تاریخ ایران با ادبیات ایران به صورت درسی واحد، سازمان‌دهی شود.

۳. شیوه‌ی سازمان‌دهی چند رشته‌ای: یک موضوع از جنبه‌های گوناگون بررسی می‌شود. در این شیوه‌ی سازمان‌دهی، موضوع یا موضوعاتی که از نظر اجتماعی اهمیت دارند و باید از طریق مشارکت افراد جامعه حل و فصل شوند، در مواد درسی گوناگون مطرح می‌شوند. به این ترتیب، دانش‌آموز شناختی همه‌جانبه و کلی از یک موضوع به دست می‌آورد. مثلاً موضوعاتی مثل محیط زیست و یا یک مسئله‌ی مهم اجتماعی مثل اعتبار را می‌توان به این شیوه سازمان‌دهی کرد.

۴. شیوه‌ی سازمان‌دهی بین رشته‌ای: در شیوه‌ی سازمان‌دهی چند رشته‌ای، رشته‌های علمی هويت خود را حفظ می‌کنند، ولی با یکدیگر مرتبط می‌شوند. در سازمان‌دهی بین رشته‌ای، استقلال رشته‌ها از بین می‌رود. این شیوه، نظم جامعی را در افراد پرورش می‌دهد و فکر دانش‌آموزان را برمی‌انگیزد. در این نوع سازمان‌دهی، به راحتی می‌توان ماده‌ی درسی را بر محور موضوعات و مسائلی که از زندگی افراد گرفته می‌شود، سازمان داد. مثلاً آلودگی هوا موضوعی اجتماعی است که قابلیت سازمان‌دهی به این صورت را دارد.

توجه داشته باشید، در هر کتاب درسی با عنوانی مشخص، برحسب اقتضائات موضوعاتی که در آن مطرح می‌شود، می‌توان از شیوه‌های گوناگون سازمان‌دهی استفاده کرد.

زیرنویس
۱. نقل از راهنمای برنامه‌ی درسی علوم تجربی دوره‌ی راهنمایی، گروه علوم تجربی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.